

FONTS DOCUMENTALS PER A LA HISTÒRIA DEL PATRIMONI MARÍTIM I PESQUER

Alfons Garrido

La posada en valor del patrimoni marítim català moble i immoble passa en molts casos per una fase prèvia de referenciació, descripció i anàlisi dels objectes, durant la qual es fa necessària la consulta de diferents fonts històriques. Amb aquesta tasca s'ha aconseguit aplegat i estudiar una quantitat de documentació –entesa com tot allò susceptible d'aportar informació– molt important que testimonia la històrica relació de l'home amb el mar. No obstant, és cert que alguns aspectes del món marítim, com ara la pesca, no han gaudit per part de la recerca documental de l'atenció que el tema mereix, i continua existint un desconeixement generalitzat sobre l'existència de fonts adients o les potencialitats que ofereixen les que ja es coneixen. En aquest context, per

tant, volem fer un breu repàs a alguns exemples útils aplicables a l'estudi del patrimoni pesquer i estimular l'interès del lector per la recerca en aquest camp.

PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

L'anàlisi de les abundants restes arqueològiques del litoral català ha permès recuperar i reconstruir els orígens del passat maritimopesquer més llunyà: les eines, els ormeigs, les embarcacions, els espais freqüentats per mariners i pescadors, l'ecosistema marí, el patró d'explotació del recursos pesquers o, afinant la metodologia emprada, les pautes de consum d'animals marins de la població, entre altres camps d'interès.

Es pot afirmar que la pesca a l'antiguitat mediterrània va ser una activitat de primer ordre a la llum dels textos clàssics –ho demostra la *Re Halieutica* d'Opià, per exemple– i els molts vestigis apareguts, restes de factories fenícies i romanes en què es preparava el *garum*, salsa derivada de la fermentació del peix i producte estrella a les taules de Roma. A Roses n'existí una durant el Baix Imperi.

Les restes submarines aporten també abundant informació sobre l'aprofitament del medi marítim en forma d'infraestructures pesqueres, portuàries i d'ancoratge o, més generalment, restes de naufragis. Un vaixell enfonsat no només informa sobre la tecnologia naval o l'art de navegar del moment: pot ser un document històric per entendre la relació entre pobles i civilitzacions, els intercanvis comercials, els productes, l'artesania, l'utilatge, els usos i els costums mariners..., un patrimoni ric i divers però costós de recuperar. Per això el Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (CASC), creat el 1992 per fer front a l'espòli antròpic a què era subjecte aquest patrimoni submergit, excava, inventaria i recupera aquest testimoni del nostre passat mariner.

ELS ARXIVS HISTÒRICS

El coneixement sobre l'estat de la documentació d'arxiu a Catalunya relacionada amb la pesca és encara molt imperfecte per manca d'un treball coordinat i sistemàtic. En països europeus com ara França o Itàlia, la recuperació d'aquest patrimoni documental i el treball conjunt de molts investigadors han permès construir autèntiques històries nacionals de les respectives indústries pesqueres. A Catalunya, en canvi, on la història rural s'ha interessat

65

PARLEM DE...

HMAP

Mosaïc recuperat a Pompeïa representant la fauna marina i sentència arbitral de finals del segle XVII confirmant els drets de pesca al Cap de Creus.

ARXIU HISTÒRIC DE GIRONA

ben poc per la pesca, estem lluny d'aconseguir semblant objectius. El treball de referenciació i obtenció de dades que donin peu a la formulació d'hipòtesis i noves investigacions en el camp de la pesca encara es troba a mig fer.

No obstant això, cal dir que molts arxius catalans i espanyols tenen d'interès per la seva incomparable riquesa i potència documental. A Viso del Marqués, un petit poble en el bell mig de la Manxa castellana, s'hi conserva el Archivo de Marina Don Álvaro de Bazán, que juntament amb el General de Simancas, ubicat prop de Valladolid, guarden el patrimoni documental més important sobre la Marina espanyola des de l'alta edat moderna fins a principis del segle XX. En ells s'hi poden trobar, entre molts altres exemples –i no poca informació encara inèdita–, les primeres estadístiques pesqueres amb vocació de fiabilitat, els bells testimonis dels funcionaris de Marina descrivint les províncies catalanes en el marc de les revistes d'inspecció, o una descripció excepcional de la pesca a les illes Balears que mereix una edició en tota regla. A casa nostra, l'Arxiu de la Corona d'Aragó conserva també una ingent quantitat de documentació relacionada amb la història del litoral català. Per exemple, en el fons de la Reial Audiència –el més alt tribunal de justícia català d'època moderna– hom pot trobar, entremig dels innumerable plets per l'ús del territori pesquer, dades per a la recuperació de la toponímia litoral, dels ormeigs i les tècniques més comunes, de l'organització social de la producció, de la legislació pesquera i molts altres temes encara per abordar.

L'espessa xarxa d'arxius històrics provincials, comarcals, municipals, diocesans, senyorials o parroquials, públics i privats, repartits pel Principat conserva un llegat d'enorme valor que fa possible recuperar bona part de la història, la geografia, la sociologia o l'economia pesquera catalana. Hom pot reviuir, per exemple, la quotidianitat del col·lectiu, el seu treball, l'estil de vida, els perills i esperances, les relacions socials i les manifestacions simbòliques i religioses. En aquest sentit, la documentació procedent d'institucions religioses –diocesanes, parroquials– constitueix ara per ara la via més

important per acostar-nos a la història del col·lectiu pesquer i a la seva economia, com ara els testimonis que revelen que quasi tota l'arquitectura religiosa dels pobles costaners –esglésies, capelles i ermites– va ser sufragada amb les aportacions de devots mariners i pescadors, de grat o per força. La pesca també va restar subjecte a la pressió fiscal que diferents institucions polítiques i religioses exerciren durant segles –font important de recursos i generadora de plusvàlues no menys cobejades–: senyors feudals, cònsols municipals, bisbes, monestirs i capítols catedralicis, sovint de comú acord, s'apropriaren d'aquestes rendes halièutiques, fenomen històric que ha generat una quantitat de documentació fenomenal, tant quantitativa –seriada i no seriada– com qualitativa.

Aquesta documentació se sol treballar mitjançant les eines estadístiques per percebre tendències o l'agregació de testimonis que permeten reconstruir el discurs del col·lectiu. Amb tot, aquesta és una feina laboriosa: sovint les dades es troben fragmentades i disperses, són difícils d'interpretar, el buidatge és lent i les eines de descripció són superficials. Davant d'aquesta constatació, el Grup d'Estudis Socials de la Pesca Marítima de la Universitat de Girona, en el marc de la recerca sobre la història de la pesca catalana, ha creat una eina d'ajuda i consulta: *Docuhist*, base de dades referencial de documents d'arxius històrics i administratius sobre història de la pesca marítima al litoral gironí. És un recurs que vol donar suport i estalviar feina a l'investigador del patrimoni marítim, fomentant alhora la recerca en aquest camp.

ARXIS DE CORPORACIONS I CONFRARIES

L'associacionisme marítim, i especialment el pesquer, ha estat un component essencial en l'organització econòmica i social del sector a Catalunya, almenys des de l'edat mitjana. Aquesta llarga trajectòria històrica va dur l'estat franquista a reintroduir el 1943 les confraries de pescadors com a eina de gestió de la política pesquera espanyola. Més enllà de les implicacions que aquest

fet hagi tingut en el desenvolupament del sector al llarg de la segona meitat del segle XX, val a dir que en la seva acció diària de gestió del sector i comercialització del peix aquestes institucions han generat una documentació d'extraordinari valor per a la recerca patrimonial. En aquests fons es troba escrita la història més íntima, veraç i punyent del col·lectiu, testimoni dels seus èxits i fracassos, anhels i desgràcies. D'aquí surten les estadístiques diàries de captures, les evolucions reals de la flota, els problemes entre armadors i mariners, l'esforç per la millora de la condició material del col·lectiu, la preocupació pels recursos... Obres com la *Història de la Confraria de Pescadors de Palamós* són una prova del que es pot arribar a fer amb aquests arxius.

Però aquest patrimoni documental es perd. La desídia dels seus responsables, una conservació quasi sempre defectuosa, l'acció corrosiva de la sal, la impressió que aquells «paperots» no són importants..., tot suma en l'autodestrucció d'aquests arxius si hom no hi posa remei. La recent presa de consciència sobre el valor d'aquest testimoniatge ha permès afortunadament engegar alguns projectes de conservació, catalogació i classificació que n'evitin la pèrdua. De moment, les confraries del Port de la Selva, Palamós i Lloret ja tenen els seus fons d'arxiu a resguard de l'oblit –almenys temporalment–. Manca, però, una presa de consciència, sobretot entre els secretaris i els administratius de les corporacions, que aquells papers que remenen a diari poden tenir valor en el futur i cal adoptar un visió global per recuperar aquesta realitat patrimonial a nivell de tot el Principat –si encara hi som a temps–.

BIBLIOGRAFIA I LITERATURA

L'èxit de la reedició en facsímil de diversos diccionaris i manuals divulgatius sobre la pesca espanyola i catalana amb diversos segles d'antiguitat posa de manifest la manca d'alternatives bibliogràfiques més actualitzades. Bona part del que avui sabem sobre l'origen i evolució d'arts, ormeigs i arreu de pesca a Catalunya té més de dos-cents anys

i procedeix de l'informe escrit per Salvador Riera el 1722 o de l'ingent *Diccionario Histórico de los Artes de Pesca* de Sáñez Reguart, de 1795. L'última gran obra sobre el tema va ser publicada el 1923, en forma de *Diccionario de Artes de Pesca*, per Benigno Rodríguez Santamaría. A banda de la qualitat de les descripcions, anàlisis i anècdotes que aquestes obres contenen, són molt importants pels gravats i dibuixos de gran bellesa i realisme que representen els aparells i eines més usuals del seu temps, especialment en Sáñez Reguart. Per altra banda, l'avenç de la informàtica permet que ja es puguin consultar en línia dos obres més de gran valor historiogràfic: el famós i útil *Traité des pêches & l'histoire des poissons* de Duhamel du Monceau —exhaustiu estudi de la pesca francesa amb moltes referències a Catalunya— i els gravats inclosos en l'apartat de *Chasses - Pêches* de la *Encyclopédie* de Diderot i D'Alembert. Molta de la nostra història més reclusa està ja escrita en aquests volums.

La vida i treball dels pescadors catalans, la van recollir viatgers i escriptors de molt diversa vàlua i tendència. Sense voluntat d'exhaustivitat, en podem citar alguns, com ara Francisco de Zamora, amb els testimonis que deixà en el seu *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*. Des d'una altra perspectiva o moment històric, es útil consultar el que escribí Joan Amades sobre la vida, els costums, l'art i el treball dels pescadors catalans de finals de segle XIX al seu *Costumari*. Joaquim Ruyra també immortalitzà la feina del col·lectiu blanenc a la novel·la *Pinya de Rosa*, si bé qui més i millor plasma el món pesquer del seu temps fou Josep Pla, enamorat de l'Empordà i del caràcter rude dels homes de mar, qui ha immortalitzat en diversos relats —el mateix Hermós a *Un viatge frustrat*. Repetim, però, que la llista d'autors i títols es podria allargar.

HISTÒRIA ORAL

Per a èpoques més recents, potser no hi hagi millor manera per documentar-se que acudint a escoltar aquells que coneixen perfectament i han ajudat a conformar el fet marítim del darrer segle. Sentir parlar els

vells pescadors del seu ofici, dels records de la vida en mar, dels tràngols de la navegació o de com fer un veritable suquet de peix, entre una llarga nòmina de temes possibles, permet rememorar en viu la quotidianitat de la gent de mar o constatar els canvis de percepció sobre l'entorn marí. Experiències com les «Converses de Taverna», impulsades del Museu de la Pesca de Palamós, són un bon exemple en aquest sentit de les potencialitats de la història oral com a font documental: al voltant d'una taula d'una taverna al costat del port, hom pot navegar pel passat i el present de la cultura marítima local sentint els vells pescadors explicar les vivències en un món bona part ja desaparegut. En altres ports, com el de l'Escala, han dut a terme projectes de recerca similars.

Recollir la història oral d'aquells que han mantingut un contacte més directe amb el mar, a banda de constituir una font excepcional per a la recuperació del patrimoni immaterial de la cultura marítima popular, pot ajudar a trobar noves perspectives d'anàlisi a problemes que preocupen als científics de la natura. En algun cas, la memòria de l'home de mar es posa al servei de la biologia i l'ecologia amb l'objectiu de reconstruir mitjançant la comparació del testimoni subjectiu i les dades factuais del passat dels ecosistemes marins. Les dades objectives sobre l'evolució del medi es creuen de forma sistemàtica amb les percepcions de navegants i pescadors per comprovar en quina mesura han canviat o no les condicions del clima, del mar, del paisatge marítim, dels animals que hi viuen, dels recursos pesquers. El discurs final adopta, doncs, un nou enfocament i alguns grups d'investigació ja han mostrat el seu interès a explorar aquesta via.

CONCLUSIÓ

Hem volgut transmetre la idea que les fonts documentals per estudiar el nostre patrimoni són abundants, heterogènies i d'accés relativament fàcil. No obstant, un bon treball de documentació d'una peça, d'un objecte o d'un espai requereix en molts casos l'encreuament de diferents fonts i materials, analitzar-les,

fer-les parlar més enllà del que diuen. Per posar remei a un dels principals inconvenients com és la seva dispersió, facilitar la tasca a l'investigador i estimular el coneixement i estudi del patrimoni marítim en tota la seva dimensió, va néixer, a Palamós, Documare: Centre de Documentació de la Pesca i el Mar, un servei d'informació que té com a objectiu ajudar a la recerca i facilitar la fase de documentació de qualsevol tipus de projecte que vulgui posar en valor, des de òptiques i mètodes diversos, el nostre patrimoni marítim. Amb aquesta vocació s'han impulsat una bona colla d'iniciatives documentals, com ara el Servidor de Cartografia del Litoral Català, una eina electrònica consultable per internet que fa possible a la comunitat la consulta còmode i fàcil a tot tipus d'informació per posar en coneixement aquesta riquesa patrimonial en sentit ampli: arquitectura, espais, naufragis històrics, fars, caladors... i un llarg etcètera. Esperem que noves iniciatives d'altres entitats serveixin per recuperar i reconstruir aquest vessant de la nostra història.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEGRET, J. L.; GARRIDO, A. *Estudi de les fonts documentals en la recerca sobre la història de la pesca a Catalunya*. Palamós: Universitat de Girona. Càtedra d'Estudis Marítics, 2005
- . *Història de la confraria de Palamós*. Palamós: La Confraria, 2004
- Arqueologia subaquàtica, un nou camp professional*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Català de Noves Professions, 1992
- Cartografia Marítima i Pesquera del Litoral Català* [en línia]. Palamós: Universitat de Girona. Càtedra d'Estudis Marítics [etc.], 2006. Disponible a <http://biblioteca.udg.edu/mapservet/>
- Docuhist* [en línia]. Palamós: Universitat de Girona. Càtedra d'Estudis Marítics [etc.], 2007. Disponible a <http://biblioteca.udg.es/fonsespecials/docuhist/>
- SERNA, E. «L'arxiu de la Confraria de Pescadors del Port de la Selva». A: *Annals de l'Institut d'estudis Empordanesos*, 1997, vol. 30, p. 355-382.